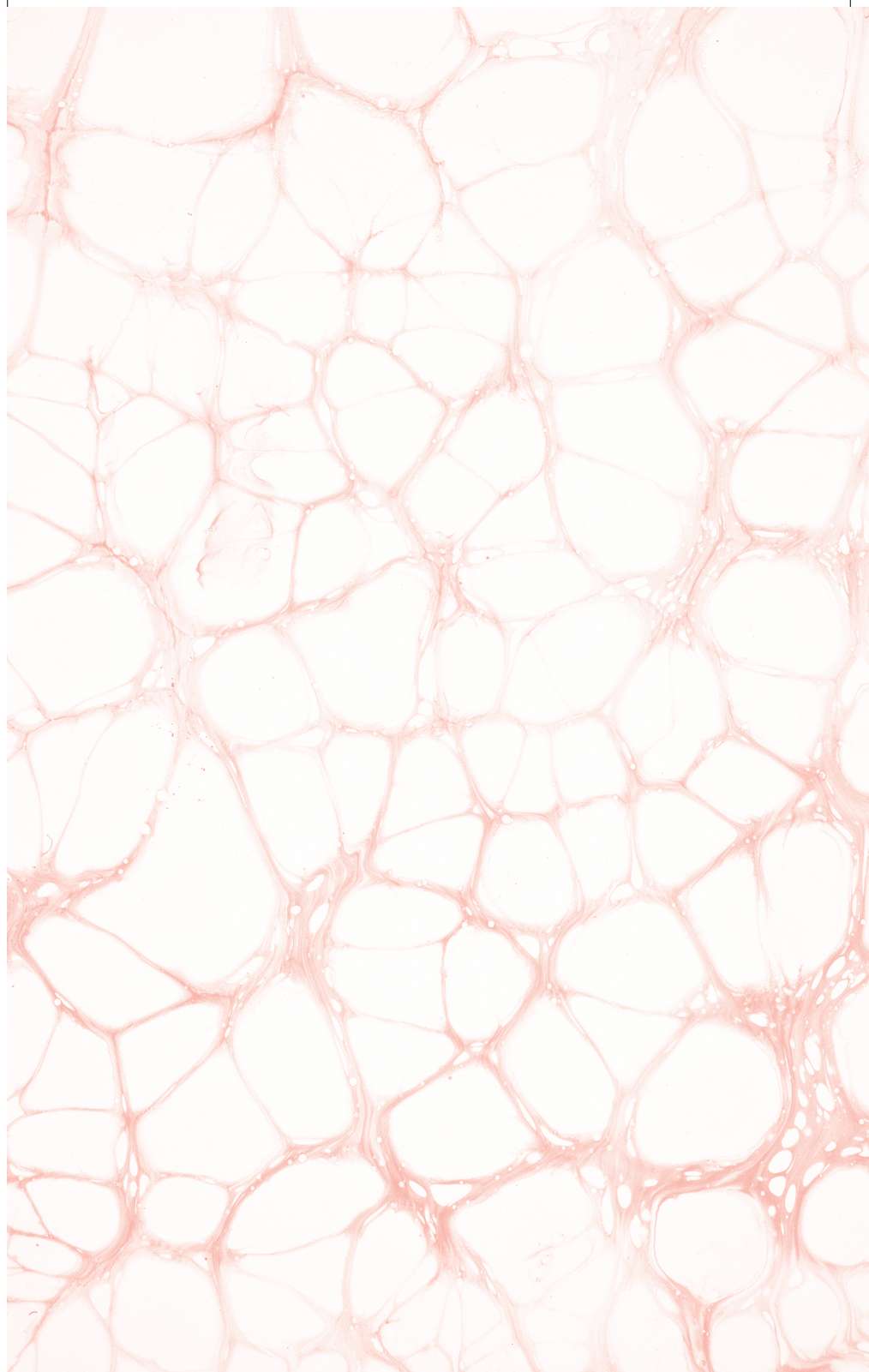

Naslov izvornika
Philippe Lançon
Le lambeau

copyright © Éditions Gallimard, Paris, 2018.
Sva prava pridržana.
copyright © za hrvatsko izdanje Naklada OceanMore

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige
ne smije se reproducirati u bilo kojem obliku
bez prethodnog dopuštenja nakladnika.

Nakladnik
Naklada OceanMore d.o.o.
info@oceanmore.hr
www.oceanmore.hr

Za nakladnika
Gordana Farkaš-Sfeci

Urednica
Nataša Medved

Zagreb, rujan, 2021.
prvo izdanje

ISBN 978-953-332-125-7

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001108870.

PHILIPPE
LANÇON

ZAKRPAN

S francuskoga prevela
Željka Somun

oceanmore

Neka su imena izmijenjena, u najmanjoj mogućoj mjeri.

1.

Na Tri kralja

Večer uoči atentata, izišao sam s Ninom u kazalište. Išli smo u Quartiers d'Ivry, u pariškom predgrađu, pogledati *Na Tri kralja*, Shakespeareov komad koji mi nije bio poznat ili ga se nisam sjećao. Režirao ga je Ninin prijatelj. Njega nisam poznavao i nisam ništa znao o njegovu radu. Nina je navaljivala da idem s njom. Bila je sretna što može povezati dvojicu njoj dragih ljudi, od kojih je jedan redatelj, a drugi novinar. Zaputio sam se onamo bezbrižno i opušteno. Nikakav članak nije bio predviđen – što je uvijek najbolji način da na koncu članak ipak napišete, kad ste potaknuti zanosom, pa čak i određenom dozom iznenađenja. U takvim prilikama, mladić koji je svojedobno odlazio u kazalište susreće novinara u kojeg se u međuvremenu pretvorio. Nakon dužeg ili kraćeg oklijevanja, nelagode, zbližavanja, prvi na drugoga prenosi svoju spontanost, nesigurnost, bezazlenost, a potom izlazi iz dvorane kako bi se drugi, s olovkom u ruci, mogao vratiti svome poslu i, nažalost, svojoj užtogljenosti.

Nisam neki stručnjak za kazalište, iako sam oduvijek onamo volio zalaziti. No nisam nikad u kazalištu provodio pet-šest večeri u tjednu i ne umišljam da sam pravi kazališni kritičar. Prvo sam bio izvjestitelj. Kritičarem sam postao

pukim slučajem, a ostao iz navike, moguće iz nemara. Kritika mi je omogućila da razmišljam – ili da pokušavam razmišljati – o onome što vidim i da pišući tome podarim kratkotrajno obličje. Proizišla je iz iskustva koje je istovremeno površno (nemam potrebna znanja da mogu utemeljeno suditi o djelima) i unutarnje (ništa pod milim bogom ne mogu ni čitati ni gledati a da to ne prosijavam kroz prizore, sanjarije, asocijativne misli koje nemaju temelja ni u čemu izvanjskome). Vjerujem da sam postao slobodnijim onog dana kad sam to spoznao.

Omogućava li mi kritika da se borim protiv zaborava? Naravno da ne. Pogledao sam dovoljno predstava i pročitao dovoljno knjiga kojih se ne sjećam, čak i nakon što sam im posvetio članke, nedvojbeno zato što nisu u meni pobudile nikakve slike, nikakve stvarne emocije. Još i gore: često mi se događa da zaboravim da sam o njima i pisao. Kad primjerice neki od tih članaka-utvara iskrsne, uvijek se pomalo prestravim, kao da ga je pisao netko drugi tko je uzeo moje ime, neki kradljivac. Tad se pitam jesam li to pisao samo zato da što prije zaboravim što sam gledao ili čitao, poput onih ljudi koji vode dnevnik kako bi svakodnevno oslobađali pamćenje od svega proživljenoga. Barem sam se tako pitao sve do 7. siječnja 2015.

Tijekom predstave, izvukao sam notes. Posljednje riječi koje sam te večeri zapisao, u mraku i kojekako, bile su Shakespeareove: „Ništa nije što jest.“^{*} Sljedeće su na španjolskome, ispisane mnogo krupnijim slovima, isto tako kojekako. Zapisane su tri dana poslije, u drugoj vrsti mraka,

^{*} Shakespeareovi citati preuzeti su iz „Komedija“, preveli Milan Bogdanović i Antun Šoljan, Globus media, 2014. (op. prev. kao i sve sljedeće).

u bolnici. Upućene su Gabrijeli, mojoj prijateljici Čileanki, ženi u koju sam bio zaljubljen: „Hablé con el médico. Un año para recuperar. ¡Paciencia!“ *Godina dana oporavka?* Ništa od onoga što vam kažu nije što jest, jednom kad uđete u svijet u kojem se ono što jest ne može više doista izgovoriti.

Ninu sam poznavao već skoro dvije godine. Upoznali smo se na nekoj zabavi, ljeti, u parku jednog dvorca u luberonskom gorju. Tek sam s vremenom shvatio otkud tolika naklonost koju je u meni smjesta pobudila. Bila je rođena posrednica, profinjena i nesklona prenemaganju. Posjedovala je jednostavnost, blagost, toplinu, koje su je navodile da međusobno povezuje svoje prijatelje, kao da bi se njihove vrline, kad se očešu jedne o druge, mogle još pojačati. Grižale su je iskrice koje bi tad frcale, ali bila je preskromna da ukazuje na svoje zasluge. Sebe bi praktički zatomila, poput diskretne majke, šaljiva i dobrodušna. Kad god bih je vidio, činilo mi se da sam ptić iz njezina legla i da se vraćam u gnijezdo iz kojeg sam, zbog neopreza ili nemara, ispao. Tuga ili zabrinutost koji su lebdjeli u njezinu sjetnom i bistrom pogledu, nestajali su čim bismo progovorili. Nisam se baš uvijek lijepo odnosio prema njoj. Zamjerila bi mi, a onda i oprostila. Velikodušnost bi uvijek nadvladala gorčinu.

S vremena na vrijeme proveli bismo poneku večer zajedno, baš poput te. S obzirom na to da je ona posljednja osoba s kojom sam podijelio trenutak ugođe i bezbrižnosti, postala mi je dragocjenom kao da sam proveo cijeli život s njom – prekinuti život, sad gotovo nalik snu, koji je skončao te večeri, u kazališnoj dvorani, uz dobrog starog

* „Razgovarao sam s liječnikom. Godina dana oporavka. Samo strpljivo!“

Shakespearea. Odonda rijetko viđam Ninu, ali ne moram je vidjeti da bih znao na što me ona podsjeća ni da bih osjetio da me ona i dalje štiti. Ima tu rijetku povlasticu: da bude prijateljica i sjećanje – daleka prijateljica i živo sjećanje. Nema straha da ću je zaboraviti, no bude li nadalje u knjizi slabo prisutna to je zato što je teško mogu doživjeti izvan konteksta one večeri i svih sjećanja koja pobuđuje. Kad pomislim na nju, sve oživi i sve utrne, nekad jedno za drugim, nekad istovremeno. Sve je san i prolaznost, možda tek iluzija, baš kao u predstavi *Na Tri kralja*. Nina ostaje zadnjim uporištem na suprotnoj obali, na prilazu mostu što ga je atentat raznio. Ocrtavanje njezina lika omogućuje mi da se još malo, održavajući ravnotežu, zadržim na ruševinama mosta.

Nina je smeđokosa, punašna žena nižeg rasta, nježne kože, orlovskog nosa, crnih očiju, blistavih i vedrih, koja humorom prigušuje uvijek snažne emocije i iz vlastite dobrote ugđa tuđim hirovima. Odvjetnica je. Dobro kuha. Ništa ne zaboravlja. Pobornica je socijalizma, ali lijevog – još ih ima. Nalik je na pticu kos, plaha, ozbiljna, obrazovana. Živi sama s kćeri, Marianne, kojoj sam darovao svoju flautu, instrument koji više ne sviram i koji vjerojatno više nikad neću moći svirati. Iskustva s muškarcima razočarala su je, čini mi se, ali nisu je ogorčila. Možda smatra da ne zaslužuje više užitka i ljubavi no što je od njih primila, ali ona mnogo pruža kroz prijateljstva i mnogo se daje svojoj kćeri, tako da zaljubljenost, taj privid koji pokušavamo izraziti tjelesnošću, njoj više ne predstavlja nasušnu potrebu. Možda, jednako kao i u politici, stalno osjeća prijeteće razočaranje koje je njezina dobra narav uvijek sprema nadvladati. Ne odustaje od svojih osjećaja kao ni od svojih uvjerenja. Nina neće, poput tolikih drugih, na koncu otići udesno, samo zato što

ljevica neprestano izdaje narod. Nina neće prestati voljeti samo zato što su toliki muški obične egoistične i napuhane ništarije. Njezina se senzibilnost opire načelima. Ponajviše joj se divim stoga što nikad nigdje ne dolazi praznih ruku, a ono što donosi uvijek se poklapa s očekivanjima ili potrebama onih koje ondje zatječe. Ukratko, pažljiva je prema drugima, onakvima kakvi jesu i u situaciji u kojoj ih nalazi. To se ne viđa često.

Dometnuo bih još da je Židovka, da to ne zaboravlja, i da je ta činjenica suptilno, diskretno podsjeća na to da nikad nisi siguran hoćeš li umaknuti katastrofi. Osjećam to u njezinu osmijehu, u njezinu pogledu, dok je gledam, kad razgovaramo, to nešto što pojednostavnjuje življenje i što takvom prirodnošću postoji kod malog broja ljudi, i na tome sam joj zahvalan. Neki vic o Židovima uvijek lebdi tu negdje oko nas, između gutljaja vina i zalogaja tjestenine, poput mirisa koji je nepotrebno spominjati. Ne vjerujem da sam mogao okončati svoj prethodni život uz prikladniju osobu od nje.

Njezin otac, profesor američke književnosti, bio je izvanredan prevoditelj Philipa Rotha, pisca kojeg volim iako nisam uspio dočitati nijednu njegovu knjigu – osim *Nasljedca*, u kojem pripovijeda o očevoj bolesti i smrti, i onih na koje sam se morao kritički osvrnuti, zadatak s kojim sam se uvijek loše nosio, vjerojatno zato što ni sâm pravo nisam znao što bih o njima mislio. Nisam mogao gledati Ninu a da ne zamišljam tog oca, kojeg nisam poznavao, kako ondje u Sjedinjenim Državama prevodi neku od Rothovih knjiga, usred snježne zime ili po žarkome ljetnom suncu, uz punu kafetijeru i punu pepeljaru. Taj me je prizor, zasigurno pogrešan, tješio. Preklapao se s Nininim likom i uvijek sam pokušavao zamišljati sličnosti između oca i kćeri. Poslije mi

je bila pokazala njegovu fotografiju, s kraja sedamdesetih, čini mi se. Imao je dugu crnu bradu, dugu kosu, nosio naočale sa zatamnjenim staklima. Zračio je vojničkom energičnošću i slobodarskom opuštenošću onih godina. Tad sam bio dijete, a taj svijet za koji se još uvijek činilo da obećava nešto drugo, neki drukčiji život, iščeznuo je tako brzo da nisam imao vremena ni iskusiti ga, ni odreći ga se. To je razdoblje koje nisam ni proživio ni zaboravio.

Te večeri kad smo išli u kazalište, Nina više nije bila sama. Već je neko vrijeme imala novog dečka, vlasnika farme u Ardenima. Nikad ga nisam vidio. Ne znam više je li mi ga te večeri spominjala. Odlazila je k njemu vikendom. Pa mi je znala govoriti o urodima, o berbi jagoda. Nazvao sam ga „Veprom“ i pitao bih je: „I kako je Vepar?“ Odgovarala mi je nijemim i smetenim smiješkom, previše fina da mi kaže da je to pomalo vrijeđa. „Vepar je gruba mrcina. On nije takav.“ „Daj,“ rekao sam joj jednog dana, „to kažem tek tako, zbog Ardena. Jednako sam ga tako mogao nazvati Verlaineom ili Rimbaudom.“ „Ali nisi.“ Ne, nisam.

Bilo je hladno i pomalo vlažno te večeri, 6. siječnja 2015. Ostavio sam bicikl na stanici Jussieu i išao podzemnom, linija 7, do stanice Mairie-d'Ivry. Nina mi je poslala poruku u 18:53 da mi kaže kako me čeka u bistrou blizu izlaza iz podzemne. Sačuvala je poruke, odatle tako precizno vrijeme, moje su nestale zajedno s mojim telefonom. Kako sam kasnio, ona je otišla u kazalište pa sam im se, njoj i njezinu prijatelju, pridružio u baru gdje su pijuckali crno vino, grickajući nareske i sir za okruglim stolicem. Naručio sam čašu bijelog vina i s njima prionuo na mesne zalogaje. „Bio si oduševljen,“ pisala mi je mjesecima poslije, „upravo si bio saznao da odlaziš jedan semestar predavati književnost na

Princeton. Trebalo je još samo uglaviti pojedinosti.” Ja se ne sjećam ni tog veselja pa ni da sam njima o tome govorio.

Međutim, mejlovi od tih dana to potvrđuju: upravo sam bio saznao da za koji mjesec odlazim na Princeton i da će mi se život, bar na neko vrijeme, promijeniti. I Ninin je otac, pogrešno sam tad vjerovao, predavao na Princetonu. Sveučilište je udaljeno sat vremena od New Yorka, gdje je živjela Gabriela, koja se ondje borila s beskrajnim obiteljskim, administrativnim i poslovnim poteškoćama. Tako ću joj se moći pridružiti pa će život, oživotvorenjem jednog projekta, svojom dinamikom iznova omogućiti početak zajedništva. Jesam li želio tu vezu koju je atentat upropastio? Ili sam je samo sanjao dok me atentat nije probudio? Doista ne znam.

Za mene je Princeton bio Einsteinovo i Oppenheimerovo sveučilište – na kojem je također studirao i prvi veliki prevoditelj Faulknera, Maurice-Edgar Coindreau. Ja sam onamo odlazio gotovo slučajno, s osjećajem da ne ispunjavam uvjete, predavati o nekoliko romana koji govore o južnoameričkim diktatorima. Odnos između književnosti i nasilja misterij je koji je južnoamerički prostor učinio naročito plodonosnim i ono što je ondje dolje procvalo, tijekom povijesti i na stranicama knjiga, u meni je pobuđivalo djetinje oduševljenje. Učiti o tome bio je jedini način da ustanovim što o tome može zaključiti odrastao čovjek. Makar, promišljanja odraslih rijetko budu na visini vizija – ili strahovanja – djeteta.

Prije mog dolaska u kazalište, redatelj je odgovarao na pitanja razreda srednjoškolaca o Shakespeareovu komadu koji će kazališna družina igrati, i o svom poslu. Objasnio im je da je postao redateljem iako nije imao osobitih predispozicija za to.

Nina se sjeća mog dolaska: „Bio si toplo odjeven, s vunenom kapom, u puloveru i toploj jakni.” Prvi sam put ostavio bicikl na stanici Jussieu. Podsjećala me je na djetinjstvo, na godine kad je majka predavala biokemiju na istoimenom sveučilištu – na godine kad je nastala fotografija Ninina oca. Cijelom dužinom ulice Cuvier ponekad je mirisalo po životinjama. U majčinu laboratoriju lebdjeli su mirisi kemikalija. Sve sam ih volio. Volio sam mirise svog djetinjstva, čak, i pogotovo, one najjače jer su bili njegovi najintenzivniji odjeci, često jedini koji su mi još ostali.

Godinu dana poslije, tijekom zime 2016., svakog sam petka ujutro bio pred žućkastom zgradom u ulici Cuvier i opet osjećao onaj miris životinja hodajući uzduž zidova Botaničkog i Zoološkog vrta, lučkim šetalištem, putom do bolnice Pitié-Salpêtrière. Put sporog oporavka približavao se putovima djetinjstva a da nikad nije nabasao na njih. Povremeno sam odlazio na pregled kod jednog od mojih kirurga, povremeno kod moje psihologinje, često kod oboje, jedno za drugim, ovisno o nekom od onih bolničkih rituala koji su sad udarali ritam mom životu. Oni su postali mojim nepoznatim prijateljima. Psihologinja je žustro lupkala potpeticama, ravno podrezane kose, elegantna i ozbiljna, podsjećala me je na majku kad je bila njezinih godina, dok je još radila u svom laboratoriju. Kad bi se ona pojavila, obično nekoliko sekundi ne bih više znao u kojem vremenu živim ni koliko mi je godina. Psiholozi koji nas znaju slušati vjerojatno žive u idealnom vremenu jer nas vraćaju u ono doba u kojem smo bili heroji okruženi herojima, a pomažući nam da ga iznova sagledamo i shvatimo, pomažu nam da ga napustimo.

Do njezine sam ordinacije na odjelu stomatologije dolazio blizim podrumskim hodnicima gdje sam se redovito

gubio među bistama i fotografijama mrtvih kirurga, uvjeren da iza svakih vrata lako mogu nabasati na majku ili na labos gdje će mi njezini prijatelji spraviti čarobni napitak koji bi mi istovremeno priskrbio i mir i zaborav. Uvijek sam dolazio deset minuta ranije, znajući da ću ih potrošiti u tom labirintu ne nalazeći otprve pravi put. Na kraju bih nabasao na čekaonicu i stajao pokraj nekih iznurenih zelenih biljaka, u prostoriji kroz koju bi ponekad prošla čistačica, Afrikanka, a iz koje sam mogao vidjeti lagano nahereni bor koji mi je mjesecima bio u vidokrugu iz soba na prvom katu. Izvlačio bih knjigu iz staroga crnog ruksaka s mrljama krvi i jedva bih stizao pročitati tri retka, a ona bi već stigla. Nikad nije zakasnila, nisam ni ja. Upravo bi zvuk njezinih koraka prvi pobudio sjećanje na moju majku. Sve u svemu, moja je psihologinja bila pomalo retro i to je bilo sasvim dovoljno da pospješi blago opuštanje čeljusti, najavu ispovijedanja i tračak vječnosti.

Bicikl koji sam zavezao za ogradu na stanici Jussieu isprva je pripadao mojoj majci: model Luis Ocaña, boje zelene vode, s kraja sedamdesetih, kupljen kad je španjolski šampion, na vrhuncu karijere, osvojio Tour de France. Ona se nije nikad previše služila njime, mrzila je sport, i dala mi ga je kad sam odlučio pedalirati Parizom, što sam već neko vrijeme bio prakticirao u Havani i u raznim zemljama Azije kamo me je odvodio moj posao izvijestitelja. Ima tome dvadeset godina.

Počeo sam voziti taj bicikl otprilike onda kad si je Luis Ocaña, negdje u svom vinogradu, na jugu Francuske, ispalio metak u glavu. Podržavao je Nacionalnu frontu, ali po mojim saznanjima to nije bio razlog njegova čina, makar je već i samo podržavanje te stranke moglo predstavljati prilično glup iskaz očaja. Datum njegove smrti ne mogu zaboraviti: tog sam dana

u Madridu išao pred ženu koja je dolazila s Kube i s kojom ću se uskoro oženiti: Marilyn. U vrijeme atentata, bili smo već gotovo osam godina razvedeni. Živjela je na istoku Francuske, u selu blizu Vesoula, sa svojim novim mužem i s njihovim sinom. Nije poznavala Ninu, ali bile su po mnogo čemu slične, likom, umom, a kako će se pokazati u nastavku, zahvaljujući na neki način atentatu, ubrzo će se sprijateljiti. Kad je prvi put prespavala kod Nine, Marilyn se činilo da je kod kuće, isti tip odjeće, ista dekoracija i isti ugođaj koji je razotkrivao jednake navike. Ta blizanačka sličnost ukazala mi se tek onog dana kad sam ih u svom domu ugledao zajedno. Tad sam shvatio zašto me je Nina, na noćnoj zabavi u luberonskom dvorcu, odmah privukla. Bila je ugodni, utješni odjek jednoga prošlog života. Osjećaja ugone, premda sam ga smatrao iščezlim nakon razvoda i depresije, tih gotovo uobičajenih fenomena suvremenoga zapadnjačkog života. Prevario sam se.

Ako sam više-manje i zaboravio sve vezano za predstavu, osim nekih pojedinosti koje nisu nevažne, sve otad nisam prestajao uvijek iznova čitati i iščitavati *Na Tri kralja*. Nedvojbeno sam taj tekst bio čitao na najgori mogući način, poput zagonetke, ne bih li u njemu pronašao najave ili objašnjenja za ono što se imalo dogoditi. Znao sam da je to glupo, ili barem prilično uzaludno, ali to me nikad nije spriječilo da to i dalje činim i da usprkos svemu mislim, bolje rečeno osjećam, kako u tom spletu okolnosti ima više istine negoli u utvrđivanju njegove nesuvislosti. Shakespeare je uvijek odličan vodič kad se krećemo varljivom i zlogukom magluštinom. On uobličuje ono što nema nikakva smisla, dajući tako smisao onome što je pretrpljeno, proživljeno.

Kad se potopio brod koji ih je prevozio, blizanci Viola i Sebastian razdvojeni su prispjeli do nepoznate obale. Svaki

vjeruje da je onaj drugi mrtav. Usamljena siročad, preživjeli. Prerušena Viola izdaje se za Cesarija. Postaje pažem i ljubavnim posrednikom lokalnog vojvode Orsina, u kojeg se ubrzo zaljubi. Međutim, ona mora posredovati za Orsina kod Olivije, koja se, smatrajući je muškarcem, zaljubi u nju. Za to vrijeme, nakon određenih poteškoća, i Sebastian pristiže na dvor. Olivija ga zamijeni za njegovu sestru Violu: zaljubljuje se i u njega. Ljubav je igračka privida i rodova, kako bi se danas reklo, u makijavelističkoj i puritanskoj maniri koju utjelovljuje Olivijin dvorski, Malvolio. Makijavelizam i puritanstvo, ruku pod ruku: tko želi kazniti ljude zbog njihova užitka i zbog njihovih osjećanja, uime dobra koje vjeruje da donosi, uime nekog boga, taj vjeruje da mu je dopušteno činiti svako moguće zlo kako bi uspio u svome naumu. Malvolio želi sve, uzima sve, a na koncu ostaje nasamaren. *Happy end* koji nam nudi Shakespeare samo je san, jer ga osporava sve što je prethodilo. Sve je čarolija, sve je besmislica, izljevi osjećaja i brojni preokreti. Pouku izgovara lakrdijaš.

Ovaj brzopotezni sažetak kazališnoga komada nikad ne bih ovako napisao za potrebe nekog članka jer bih se ozbiljno brinuo da ne ostanem bez čitatelja. Uostalom, kakav bih uopće članak napisao? Na čemu bih ustrajao? Možda bih priznao da mi se, baš kao i Oliviji, tijekom predstave dogodilo da sam pobrkao Violu i Sebastiana, da više nisam znao tko je tko pa onda više nisam najbolje shvaćao što zapravo gledam. Je li to bilo do režije? Do teksta? Do prijevoda? Do mene? Do vina, narezaka, hladnoće? Kao i obično, nisam imao pojma pa sam pisao i zato da to dokučim. Okolnosti su me ovaj put omele u tom uvriježenom postupku, i ma kako se frivolnim to može činiti s obzirom na ono što je imalo uslijediti, i sad žalim što nisam imao vremena pokušati shvatiti *Na*

Tri kralja. Čini se da ću ostati prikraćen za razumijevanje tog djela. Likovi i prizori utonuli su u čaroliju koju su zbivanja isuviše rastočila da bih si je mogao objasniti.

Ako se dobro sjećam, mala pozornica kazališta Ivry u određenim je trenutcima predstavljala starinsku bolnicu: bijeli kreveti bili su razdvojeni samo prozračnim zastorima. Nina je sjedila između svog prijatelja i mene. Tu me pamćenje prvi put vara. Gore sam napisao da sam izvukao notes tijekom predstave, navodno ponesen njome, i pomalo postajao svjestan da ću napisati članak. U svome mejlu na tu temu, Nina me ispravlja:

Odmah si izvadio četverbojnu kemijsku i notes kako bi zapisivao.

Novinar je od samog početka bio ondje, zajedno s bezbrižnim prijateljem.

Nina nadalje opisuje scenografiju, doista su to bili bijeli bolnički kreveti, i nabraja glumce, među kojima spominje mladu ženu koja mi je, kako se njoj učinilo, zapela za oko, a koju sam zaboravio. Ona dodaje:

Predstava ti se svidjela, čini mi se, i rekao si da će biti mjesta u novinama da se objavi osvrt. Bila sam presretna zbog Clémenta i njegova ansambla. Bilo mi je drago i što sam mogla odigrati ulogu posrednice. Pomislila sam kako će Clément napokon imati članak o svojoj predstavi jer je za prethodnu bilo malo osvrta. Nakon predstave otišli smo na piće. Častio si, možda da proslaviš odlazak na Princeton. I ti si morao nešto pojesti. Prišao nam je Clément, i glumci. Clément ti je rekao da je prijevod njegov, potpisan njegovim službenim pseudonimom, Jude Lucas. Uostalom, iste ti ga je večeri, kad se vratio kući, i poslao. Molio si ga da te

podsjeti tko je izgovarao neku rečenicu u predstavi. Provjerio je, tekst je bio Orsinov, zapisao si to u notes. Razgovarao si s Clémentom o predstavi, naročito o zamjeni likova. Vraćali smo se podzemnom s Loïcom, Clémentom i s glumcima, bio je i onaj koji je igrao Malvolia. Išli smo linijom sedam, a ti si sišao na stanici Jussieu da odeš po bicikl.

Koja je to bila Orsinova rečenica koja me zaintrigirala? Svoj notes nisam više mogao naći. No bio mi je u ruksaku u vrijeme atentata i stigao je za mnom u bolnicu gdje sam se služio njime prvih dana pišući u njega jer nisam mogao govoriti.

Godinu i pol poslije toga, pitao sam mejlom redatelja sjeća li se tih riječi. Ovako mi je odgovorio:

*Dragi Philippe,
jako se dobro sjećam našeg razgovora, kao i toga da ste željeli provjeriti jednu Orsinovu rečenicu. Sjećam se kako mi je bilo neugodno što, iako sam je preveo, ponavljao i toliko puta odgledao predstavu, nisam znao ponoviti spomenutu rečenicu i zato sam morao provjeriti u tekstu. Nažalost ne sjećam se točnog navoda. Znam da sam bio malo iznenađen. Mislim da znam o kojem je prizoru riječ.*

Navodim pretpostavku.

*Ej, momče, ako ikad uzljubiš,
U slatkoj boli mene se spomeni –
Jer kakav ja sam, takvi su svi pravi
Zaljubljenici. Svi su nestalni,
Prevrtljivi u svakom čuvstvu, doli
U slatkom liku ljubljenoga bića. –*

Ili vjerojatnije:

*Još jednom podi onoj ponosnoj
Okrutnosti i reci da je ljubav mi
Od ovog svijeta plemenitija,
Da ne cijeni goleme prostore
Od blatne zemlje, a za ono blago
Što sreća ga je darovala njoj,
Da tako slabo marim, reci, k'o i
Za samu sreću. Moju dušu mami
Tek onaj divni dragulj kraljevski
Što narav ga je dala njoj za ukras.*

*Naravno, cijeli prijevod vam je na raspolaganju ako vam
može pomoći.*

Nijedan od navoda koje mi je poslao nije odgovarao onome koji sam imao na umu. Nakon nekog vremena, pospremajući, napokon sam pronašao notes koji sam imao onog dana, i koji sam prije spominjao. Nije mi trebalo dugo da pronađem stranicu na kojoj su bile zapisane Shakespearove riječi. Još sam ih samo trebao odgonetnuti. Nijedna od njih nije mi donijela spoznaju kojoj sam se nadao. U svakom slučaju, nije bilo one koju sam tražio Clémenta da mi je pronađe, a koje se više nisam sjećao. Nije to bila rečenica lakrdijaša Feste koju sam citirao na početku poglavlja: „Ništa nije što jest.” Čitao sam neprestano iznova *Na Tri kralja* da usporedim svoje bilješke s tekstom. Možda sam u mraku i u žurbi pogrešno zapisao? Ne. Nisam pronašao rečenicu koju sam tražio. A reklo bi se da je jedna od onih rečenica tako jasnih u snu, koju buđenje izbriše, ako je već ne učini besmislenom, glupom ili neshvatljivom. Orsinova replika koja me je mjesecima kopkala, koja

me uljuljkivala za mojih bolničkih dana i noći, rečenica koja mi je bila navrh jezika i čija me istinitost prožela i gotovo poput munje ošinula, ta rečenica ne postoji.

Ninin mejl završavao je riječima:

Sljedećeg su dana glumci opet morali igrati predstavu i Clément je tu izvedbu posvetio tebi. Završna je pjesma bila izmijenjena pa su glumci otpjevali: „Dižem krilo, ma što bilo, opet ću te naći, ti mača se maši (pisaljke) drvene”, vitlajući olovkama. Za mene ona večer ostaje kao ovješenoj između dvaju svjetova. Sljedećeg je dana uslijedio vrtoglavi pad. Vidjeti te večer prije tako blizu i već sljedećeg dana znati da si toliko daleko od samog bivanja, bilo je nepodnošljivo. Ja sam ostala s dobre strane života, a ti si skliznuo u užas, iako smo još samo koji sat prije sjedili jedno pokraj drugoga. Čini se da su to sad dva paralelna svijeta i ne znam hoće li se oni ikada moći sresti.

Neće moći, ni u životu, ni u ovoj knjizi. S jedne strane riječi, s druge naši susreti, nastoje među nama obnoviti uništeni most. Ali na sredini ostaje rupa. Dovoljno je uska da se s jedne ili pak s druge strane uspijevamo vidjeti, razgovarati, gotovo se dodirnuti. Dovoljno je široka da nijedno od nas dvoje ne može doseći drugoga u onom prostoru što ga čine navike, improvizacije, prijateljstva, no ponajprije neprekidnost.

Nina se spremala gledati reprizu predstave 2016.

Predložila mi je da pođem s njom. Nisam imao snage. Imao bih osjećaj da obilazim predvorje groba ili čak da gledam vlastiti otvoreni lijes, kao što Tintin otkriva svoj i Čupkov u *Faraonovim cigarama*. Ići ću ponovo gledati *Na Tri kralja* onda kad zaboravim.

2.

Leteći ćilim

Uvijek mi se smuča od pisaca koji izjavljaju da svaku rečenicu pišu kao da im je posljednja u životu. Time pridaju previše važnosti svome djelu, ili pak premalo životu. Ali ja nisam znao da ću zbog atentata svaku minutu proživljavati kao da mi je posljednji redak: zaboraviti što manje postaje bitnim kad nemamo blagog pojma što se dogodilo, kad osjećamo da nam sve izmiče. Tako da sam zapravo i sâm počeo razmišljati više-manje onako kako razmišljaju oni od kojih mi je muka, makar to bilo iz sasvim drugih razloga i okolnosti: trebat će zapisivati najsitnije pojedinosti onoga što proživljavam, najmanju od najmanjih sitnica, kao da ću već sljedeće minute umrijeti ili otići na drugi planet – a on neće biti mnogo gostoljubiviji od onoga s kojega sam otišao. To bi bilo korisno na putovanju, i kao uspomena za preživjele; još korisnije za duhove, za one koji su, iako ne mrtviji od drugih, ipak otišli nekamo dovoljno daleko da se više ne mogu sasvim vratiti ovome svijetu u kojem je svatko i dalje zaokupljen svojim brigama, kao da ponavljanje dana i kretnji ima ikakva linearna, utvrđena smisla, kao da je ta predstava kakav važan rad. Duhovi će čitati svoje bilješke, promatrat će druge kako žive, podjarivat će svoja sjećanja i svoje živote. Uopće, sve će

uspoređivati u tako stvorenoj iskri i, grijući se na njoj, možda će se prisjetiti da su nekad živjeli.

Neka beznačajna misao koja čovjeku sine na zahodu za buduću bi žrtvu bila od veće važnosti negoli objava rata, poslovni sastanak ili ostavka kojeg ministra. Zapisivanje bi zaustavilo vrijeme čiju radnju prati, a potom, kad je stranica ispisana, komedija bi se nastavila sve do trenutka kad je grubo prekinuta. Ne bi to bilo baš onako kao u filmu Claudea Sauteta *Sitnice koje čine život*, u kojem protagonist ponovno vidi sve važne trenutke svog života dok ga u nesreći gubi. Ne, ne bi tu bilo riječi o zapisivanju ključnih trenutaka, značajnih razdoblja, to bi bilo gledište živog i zdravog čovjeka. Isprva bi to bile tek sitnice, pojedinosti onih zadnjih minuta, sasvim sitan pepeo posljednje osuđenikove cigarete, dok on još ne zna da je presuda već izrečena i da se krvnik dao na put, naoružan i s torbama u prtljažniku ukradena auta.

Meni očigledno takva misao nije pala na pamet. Ja nisam vodio bilješke o satima koji su prethodili ukazanju ubojica, jer to je bilo jutro kao svako drugo, ali imam dojam kao da ga je netko osmislio za mene, neki šaljivčina koji je podbrusio pete, a ja ga pisanjem pokušavam stjerati u škripac.

Spavao sam sâm kod kuće, na plahtama koje je već trebalo promijeniti. Opsjednut sam čistim plahtama, očaravaju moj san i moje buđenje, i ono zbog čega žalim za svojim bolnicama jest činjenica da ih ondje mijenjaju svakog jutra. Zato sam se eto probudio loše volje, umoran od nejasna mi nezadovoljstva. A ta se nejasnoća nedvojbeno pojačavala zbog vremena, sivog, hladnog i mračnog. Činjenica da sam po povratku iz kazališta gledao intervju s Michelom Houellebecqom na France 2, o njegovom novom romanu *Pokoravanje*, nimalo nije pomogla. Nikad ne treba gledati televiziju prije

spavanja, govorio sam sebi, kao i prljave plahte, to ti optereti savjest i želudac. Toga se sjećam. Tog dojma da sam pao u klopku tromе znatiželje kasnih večernih sati, vlastite, koja dan zaključuje emisijom aktualnosti umjesto da ga privede kraju u tišini, po mogućnosti, u ljepoti.

Prethodnog sam vikenda bio objavio osvrt na Houellebecqovu knjigu u *Libérationu* pa je redakcija tim povodom pripremila prilog, štono bi se reklo, „udarno najavljen na naslovnici”. Vratit ću joj se, kao čitatelj, i dugo se već toga pribojavam, jer mi se sve odonda Houellebecqov lik miješa sa sjećanjem na atentat: drugima se to čini pukom slučajnošću, komičnom ili tragičnom; za one koji su preživjeli pohod ubojica, to je intimno iskustvo. *Pokoravanje* je objavljeno upravo 7. siječnja.

U svijetu brbljavaca koji naprečac donose mišljenja, svatko ili gotovo svatko zasigurno će iznijeti svoj sud jer riječ je o Houellebecqu. U emisiji koju sam gledao prije no što sam zaspao, izgledao je poput ne sasvim pitoma ostarjela psa, ostavljena na odmorištu autoceste pokraj jednog od Flunch restorana, zbog čega mi je djelovao simpatično, ali on je istovremeno izgledao i kao Fido i kao Gai-Luron, pas kojeg je osmislio Gotlib, zbog čega mi se činio smiješnim. Itekako sam ga mogao zamisliti zavaljena u fotelji, kao Gai-Lurona, kako s rukama prekriženima na trbuhu govori: „Kao da se neki zamor obrušava na me.” Zamor proizišao iz svakoga mogućeg razgovora i prašine koju će podići.

A bit će i gore, jer Houellebecq je taj put dirnuo u osobito eksplozivnu temu, probudivši duha iz Poitiersa: strah od muslimana i dolaska islamista na vlast u Francuskoj. Dobro sam se nasmijao čitajući *Pokoravanje*, sve prizore i portrete koje je oslikao, lažno prikrivene provokacije, njegovu

melankoliju kraja stoljeća i civilizacije. To što je postavio važnog ministra, pobornika islamizma, u stan bivšeg direktora *Nouvelle Revue Française*, Jeana Paulhana, toga neumornog jezičnog čistunca, stvarno me je razgalilo – iako je to užitak za *happy few*. Ako je roman vrijedan postojanja, onda je to zato što dopušta da zamislimo bilo što, bilo koga, u bilo kojoj situaciji, kao da je riječ o stvarnome svijetu i o vlastitom nam životu.

Otkrio sam Houellebecqa u vrijeme dok je pisao kronike prožete ironijom za popularni kulturni tjednik, kronike koje gotovo nikad nisam propuštao. Jako je malo dobrih autora kronika: jedni se priklone važnim tekućim temama i prevladavajućem moralu; drugi dendizmu koji ih tjera da zločesto pišući plivaju protiv struje. Jedni se podčine društvu; drugi svojoj osobnosti. U oba slučaja, samo glume i brzo uvenu. Houellebecqov jezgroviti pesimizam i zajedljivost odisali su prirodnošću koja ne vene. U ono su ga doba, pretpostavljam, smatrali ljevičarem. Istina je da još nismo znali da ljevica sveudilj trči kao obezglavljena kokoš. Zatim sam s užitkom čitao njegove knjige. Kad bih okrenuo posljednju stranicu, svud oko mene još bi titrala neka prijetnja i sadreni okus, poput oblaka prašine nad ruševinama, ali u oblaku bi bio smiješak. Njegova mizoginija, reakcionarna ironija, ništa mi od toga nije smetalo: roman nije prostor vrline. Onda sam počeo primjećivati da je Houellebecq povremeno lijen u vezi sadržaja, nikad u pogledu forme, sve dok nisam shvatio, malo kasno, da je klišej (turistički, seksualni, umjetnički) jedna od njegovih sirovina i da mu je važno da je ne zaobiđe. Ne znam je li on, kako je rečeno, veliki romanopisac, ili jedan od velikih romanopisaca srednjih zapadnjačkih klasa. Ne bavim se sociologijom kad čitam roman niti se njome mnogo više

bavim kad ga prestanem čitati. Potpuno i isključivo vjerujem u sudbine i karaktere likova, kao onda kad sam imao deset godina. Houellebecqove sam likove slijedio onako kako bih slijedio luzere koji u nekoj velikoj trgovini pune svoja kolica proizvodima na sniženju eda bi potom svoj plijen, vani na parking, pretvorili u neumitne znakove ljudske bijede.

Kao i svaki put kad bih završio s radom na nekoj knjizi, čvrsto sam naumio izbjegavati čitanje ili slušanje bilo čega o *Pokoravanju* jer to bi moglo uroditi jedino laganim osjećajem mučnine: podnijeti emisiju nakon Shakespearea bilo mi je sasvim dosta. A tim sam više to želio izbjeći jer sam sljedeće subote imao dogovoren intervju s piscem. Napisao sam kritiku njegove knjige i pripremio prilog koji mu je *Liberación* posvetio, ali zapravo nisam imao pojma što ću ga pitati. Najbolje je razgovarati o nečemu drugom, o svemu i o bilo čemu, samo ne o *Pokoravanju*. Pa neće mi valjda objašnjavati što sam trebao iščitati niti ću mu ja objašnjavati što mislim da sam iščitao. Intervjui s piscima ili umjetnicima većinom su beskorisni. Oni samo parafraziraju djelo koje je povod susretu. Doprinosе reklamnom i društvenom podizanju buke. Po vokaciji, pripomagao sam toj kakofoniji. Po svojoj sam je se prirodi gnušao. U njoj sam vidio zadiranje u privatnost, u autonomiju čitatelja, što nisu nadoknađivale informacije koje smo mu pružali. Čitatelju je potrebna tišina, a meni da bacim misli na nešto drugo, ali već sam znao, kao i svi oni koji su knjigu pročitali prije objavljivanja, da *Pokoravanje* zasigurno neće uživati u tišini. Možda je on upravo to, slavni moralist: čovjek čije se knjige doživljavaju isključivo kao potvrda njegove genijalnosti ili krivnje. Nije to novi fenomen. S Houellebecqom je doduše poprimio prilično zabrinjavajuće razmjere ne bi li opravdao njegov pesimizam i njegov uspjeh.

No tada, tog jutra 7. siječnja, zbog predstojeće nacionalne debate i tog susreta, jednostavno sam bio neraspoložen. Zaspao sam u mislima na Shakespearea i Houellebecqa. Ustao sam u mislima na Houellebecqa, a trebao bih pisati o Shakespeareu. Čudna li dana.

Bilo je oko osam sati. Promatrao sam moljce kako lepršaju oko zastora u dnevnom boravku – previše knjiga, previše nereda, previše stare odjeće. Otišao sam do poštanskog sandučića po svoj primjerak *Libérationa*. Vrativši se u stan, ubio sam njime nekoliko moljaca. Izgledali su kao mrljice tinte na stropu. To kad ih ubijam dođe mi kao neka vrst zagrijavanja. Potom sam prelistao novine pijući kavu, a onda pokrenuo računalo da pročitam noću pristigle mejlove.

Iz New Yorka, čestitke prijatelja i profesora kojem imam zahvaliti na angažmanu na Princetonu. Iskoristio je priliku da se osvrne i na članak o Houellebecqu. Kratko sam mu odgovorio. Drugi mejl: Clément, redatelj predstave *Na Tri kralja*. Šalje mi svoj prijevod komada, pojašnjavajući:

Evo teksta predstave Na Tri kralja onako kako si ga večeras čuo – točno u noći kad se radnja odigrava. Na Tri kralja, to je dvanaesta noć nakon Božića: 6. siječnja.

Pročitao sam početak prijevoda, uspoređujući ga usput s onim što ga imam u svojoj biblioteci. Nisam se osjećao sposobnim procijeniti kvalitetu svakoga od njih. Zašto bih to uopće i morao?

Kupio sam avionsku kartu za New York gdje sam se za tjedan dana trebao naći s Gabrijelom. Zatim sam isključio

* Izvorni je Shakespeareov naslov *Twelfth night, or What You Will* (*Na Tri kralja, ili kako hoćete*).

računalo i kao i svakog jutra zagledao se u svoj stari stan – točnije rečeno, u stan mog stanodavca – pitajući se otkuda početi.

Živio sam ovdje već dvadeset pet godina. Tapison je bio izlizan; zidovi žućkasti. Knjige, novine, CD-i, bilježnice, stvari, ukrasi preplavili su cijeli prostor. Dvadeset pet godina života! A bez imalo dvojbe, ničega što bi bilo vrijedno preživljavanja. Izuzev prilično lijepa, ali dotrajala kreveta-broda što mi ga je one godine mog preseljenja poklonila prijateljica mojih roditelja. Njezin muž običavao se na njemu ispružiti čitajući, pišući, drijemajući. Bio je sjajan novinar, kojeg je alkohol otvrdnuo, a ujedno i uništio. Kad je pio, bio je druga osoba. U svojim sam početcima radio s njim u istim novinama. Volio je vlakove i jednog se dana bacio pod jedan od vlakova na ranžirnom kolodvoru Villeneuve-Saint-Georges. Bio je nezgrapna pojava, očiju metalno-plavosivih, utisnutih u crveno četvrtasto lice. Malo je govorio, još ga se manje moglo razumjeti. On možda nije bio trijezan, ali njegovo je pisanje bilo itekako trezveno. Njegova je smrt za većinu nas, rekao bih, bila kraj jedne epohe. Epohe profesionalizma koju jedva da sam poznavao, a i to malo upravo zahvaljujući pojedincima poput njega. Ona se poput oseke povukla baš onda kad sam prvi put zakoračio u vodu. Dan nakon sprovoda njegova mi je žena predložila da dođem po krevet-brod. Nije ga više željela, ali draže joj je bilo da ne završi kod nekog neznanca. Kad bih se ispružio da sad pak ja na njemu čitam ili drijemam, činilo mi se da duh umrloga bdi je nada mnom.

U dnevnom je boravku veliki ćilim iz Iraka. Kupio sam ga u Bagdadu, na jednom bazaru, 1991., dva dana prije prvog američkog bombardiranja. Bili smo ondje nas trojica novinara, koliko se sjećam, pili smo čaj i dugo i ugodno

razgovarali sa starim trgovcem u spokojnom okruženju koje nam se činilo nestvarnim jer se bližio rat. Većina zapadnjaka napustila je grad prethodnih dana. Bazar je bio gotovo pust. Veleposlanstva zatvorena. Nema ništa ugodnije i uzbudljivije negoli biti ondje gdje drugih više nema, u žarištu što ga iščekivanje dube u samom središtu ciklona. Bili smo mladi, nemirni, željni. Činilo nam se da je povijest naša pustolovina, da pripada nama. Imali smo sav zanos i sve slabosti specijalnih dopisnika, tih privilegiranih pustolova čije su osmrtnice, kad umru na misiji, sve iste: veliča se njihova hrabrost, koje manjka onima koji ih čitaju.

Ćilim je imao otprilike pet metara dužine s dva metra širine. Bio je dugačak i težak. Stari ga je bagdaski trgovac savio, presavio, povezao, strpao u staru torbu i ja sam ga odnio. Dvadeset pet godina poslije, zamjetno je iskrzan. Rupe su malo-pomalo načele ljepotu njegovih dominantnih ciglenih tonova. Rado se gužvao, poput staračke kože, i djelovao je kao da se nagutao prašine: sliježući se po njemu, poprimila je izgled iverice. Tkanina i prašina nepovratno su se povezale mirisom, nekim teško raspoznatljivim vonjem u kojem su se miješale primjese jutarnje kave, mirisnog praška za usisavač s aromom borovih iglica, potplata, prolivenih tekućina, šampona, tibetanskog tamjana.

Dva dana nakon što sam kupio taj ćilim, s njim sam se ukrcao u posljednji zrakoplov za Amman. Bila je to greška, koju su me moje ondašnje novine pustile da napravim, jer uredništvo je procijenilo da samo ja mogu donijeti odluku ostajem li ili ne. Imao sam dvadeset sedam godina. To mi više i nije bila neka isprika za loše odluke. Trebao sam ostati u Bagdadu, izvještavati o bombardiranjima zajedno sa šaćicom stranaca, zagriženih, zainteresiranih, prosvijetljenih,

kakvih se uvijek nađe na takvoj vrsti splavi, bio je ondje cijeli dijapazon likova pa mi se činilo da sudjelujem u farsu prije negoli u epopeji; tad još nisam shvaćao kako se to dvoje sa-vršeno upotpunjuje. Hotel u kojem su iračke vlasti grupirale uzvanike i novinare čas je nalikovao kazalištu, čas utočištu: sretali smo same lakrdijaše i neurotičare, nismo se dosađivali ni u sobama ni u vrijeme objeda.

Ono što je povezivalo posljednje „uzvanike” Sadama Huseina, u svakom slučaju više od potpore koju su mu do-nosili, bila je mržnja prema američkoj vladi. Dolazili su da posvjedoče o zlodjelima tog carstva Zla. Najkomičniji su bili sjevernoamerički mirotvorci, oduševljeni u svojoj ulozi kori-snih idiota i ljudskih štitova. Ondje prisutni novinari – izuz-mem li većinu arapskih novinara, nesposobnih za minimum distanciranosti – nisu imali nimalo suosjećanja za te imbecile koji su se pred zbivanjima kreveljili poput klaunova. Činili su to, podržavajući najgoru vrstu diktatora, bivšega najboljeg prijatelja Zapada, čiji su podrumi smrdjeli na bič i na kliješta. Ako nas je i zabrinuo vojni pohod Busha starijeg i u gotovo svima, nama novinarima, izazivao mučninu, svejedno nismo zaboravili narav režima na koji se namjerio. U cijeloj su toj priči sudjelovali sami idioti, cinici i zločinci.

Među „uzvanicima” Daniel Ortega, koji više nije bio marksistički geriljero niti je još bio kršćanski kaudiljo, u svo-jim špicastim kožnatim čizmama nalikovao je kakvu sitnom lopovu s predziđa povijesti. Bio sam zapanjen: vjerovao sam (prilično mlako, doduše) u sandinističku borbu. Čovjek kojeg sam vidio podsjećao me je na neke reportaže iz predgrađa kad se u njih još moglo zalaziti s rukama u džepovima i s olovkom u zupučku. Razgovarajući s njim, pitao sam se hoće li poput nekih „mladih” – izraz koji je upravo bio u nastajanju

- tražiti od Sadama „dvoranu” ili subvencije, kako bi se osjećao živim. Je li to doista bio bivši nikaragvanski vođa? Pri svakom pojavljivanju u velikoj blagovaonici, činio mi se sve manjim, sve jadnijim. Bio je čovjek koji nestaje. Njegovim nestajanjem, nestaje i povijest, ta stara proždrljiva kurva. Još nije bio postao kršćanski demagog.

Louis Farrakhan, crni vođa Nacije islama, bio je nevjerojatno elegantan i nevjerojatno prezriv. Okružen svojim tjelohraniteljima, u besprijekornome crnom odijelu prolazio je prostorijom punom bijelaca kao da oni uopće ne postoje. Znalo se dogoditi da im i odgovori jer su neki od njih bili novinari: ali odgovarao im je ne gledajući ih. Imao sam osjećaj da sam Židov koji intervjuira nekog nacista u svijetu u kojem ovaj drugi još nije likvidirao onoga prvog. To je upravo bilo mjesto za to: pronašli smo *Mein Kampf* na policama bagdadskih knjižnica. Arapskom svijetu nije trebao internet, koji još nije ni postojao, da bi širili teorije zavjere na koje nisu imali ekskluzivno pravo. Bile su svakojake, plave, zelene, crvene, sve su bile podjednako idiotske i pridonosile su sveopćemu nestvarnom ugođaju. Nijedna nije izostavila poneku židovsku podvalu.

Jean-Edern Hallier više nije bio pisac kojeg se čitalo: u svijesti većine njegovih nekadašnjih čitatelja, progutao ga je zločesti klaun. S njim je bio mali, šutljivi i dobro odjeveni tajnik, s malom crnom torbom, koji se zvao Omar. Oni koji su taj čudesni dvojac upoznali u nemirnim vodama novina *L'Idiot international*, koje je vodio i financirao Hallier, drage su volje Omara proglašavali ukletom dušom. Za stolom, pisac je glasno iznosio svoj antiamerikanizam i onome tko ga je želio čuti naklapao o svome herojskom životu. Omar bi potiho otvarao torbu i prosljeđivao fotografije koje su potkrepljivale

herojske epizode koje je njegov gazda prepričavao. A on je bio ovdje zato što je uživao u paradoksu i u spektaklu, zato da bi se govorilo o njemu i da si prisvoji isto to zlo na čiju se stranu rado svrstavao. Tako je sebe častio događajima. Dok je govorio, naginjao bi svoje slijepo oko prema jednima ili prema drugima, naizmjenice, poput kiklopa ili kakve zvijeri, naglašavajući ludilo svijeta izlaganjem vlastitoga. U njega je bilo više bezazlenosti negoli egoizma ili podlosti, što mnogo govori, i barem je jednom kontekst neutralizirao njegovu zloću. Možda je bio u pravu, sve ovo tek je komedija i treba improvizirati ulogu i tekst. Hallier je bio toliko obuzet svojim vlastitim likom i putujućim cirkusom što ga je za sobom vukao, da se uopće nije bojao što bi mu se moglo dogoditi. Slušali smo i gledali vašarsku Chateaubriandovu karikaturu koja je i hotel i grad pretvarala u kulise od kartona. Na dan bombardiranja otišao je s Omarom i s vozačem običi ruševine Babilona. Obnovljene s mnogo lošega lokalnog ukusa, bile su idealno mjesto da se nazoči Apokalipsi koju su nam spremali – a da je se ne vidi. Uostalom, nije se dogodila – ili barem ne odmah. Otputovao sam prije povratka Velikoga Malog Čovjeka i više ga nikad nisam vidio.

Što se više približavalo vrijeme ultimatumu, to je hotel više nalikovao basni koju je utjelovljavao. Je li to sad to, događaj? Je li uistinu ozbiljno? Mogao sam čitati Malrauxa ili Lawrencea u velikim količinama i to ne bi ništa promijenilo: moje shvaćanje povijesti bilo je ograničeno onime što sam vidio, a moje uvažavanje njezinih tvoraca, ravno ničiti – barem što se ticalo ovoga muškog i brkatog dijela svijeta. Francuski je veleposlanik otputovao, kao i većina ostalih. Čovjek koji ga je zamijenio zatvorio je veleposlanstvo dva dana prije ultimatumu. Svi francuski novinari bili su ondje.

On je imao nalog za odlazak. Nama je prešutno, uz blagi smiješak, savjetovao da ostanemo. Osjećalo se da uopće ne shvaća da bismo se mogli premišljati. Bio je odlučan, ohrabrujući, smiren. Ispraznili smo boce iz podruma i svatko je nazvao svoju obitelj na trošak veleposlanstva, sjedeći na podu, u hodniku natrpanom telefonima čiji su crni kabeli na pločicama izgledali kao špageti u crnilu od sipe. To je jedan od trenutaka koji me podsjećaju da sam živio u vremenu u kojem mobiteli nisu postojali. Potom su diplomat i njegova mala skupina zapečatili zgradu pa su ih vozila odvezla preko pustinje i u noć prema jordanskoj granici. Gledali smo ih kako odlaze. Novaci, u koje sam i sâm spadao, odjednom se osjeteše sami, kao da su ostavljeni u raljama neizvjesnih događanja. Iskusnijima su djelovali kao da znaju što slijedi. Poneki bi pogled zablistao: napokon, pustolovina postaje zanimljivom.

Jedan od njih već se pobrinuo za znatne zalihe vode i konzervi. Rekao mi je uz osmijeh koji je bio istovremeno miran, lud i izazivački: „Kad počne gruvati, spuštam se u hotelski podrum i čekam. Mjesec dana, ako treba. Sve sam predvidio.“ Očekivao je katastrofu, napetost, nešto novo. Suživio se s njima još u dobi u kojoj je Rimbaud napustio Charleroi. Pripadao je plemenu u kojem je novinarstvo podrazumijevalo izvještavanje o iskustvu koje je doživio onaj koji o njemu pripovijeda. Plavokos, nizak i nezgrapan, nalikovao je Tintinu. Umro je tri godine poslije, s trideset četiri godine, od neke bolesti koju je pokupio tijekom izvještavanja iz Azije. Ta vijest, pročitana u novinama, potresla me. Bio je tako mlad i već se bio izložio tolikim rizicima da sam vjerovao kako će sve preživjeti, jer djelovao je već tako staro, tako lucidno. Vjerojatno sam mislio da inteligentna i upućena bezbrižnost